

Ke strategickým prioritám hospodářské politiky (Analytická východiska)

Hospodářská politika by neměla být uskutečňována jednotlivými izolovanými kroky, reagujícími nekoordinovaně na jednotlivé problémy, které život přináší – vstup do EU, zpomalování hospodářského růstu, schodky zahraničního obchodu či veřejných financí a pod. Měla by vycházet z promyšlené komplexní strategie, jejíž hlavní opatření jsou konzistentní, vzájemně provázaná a vzájemně se podporují a doplňují. Střednědobá strategie hospodářské politiky by proto měla vycházet z analýzy hlavních tendencí dosavadního a očekávaného vývoje naší ekonomiky v širších mezinárodních souvislostech, zejména jejího růstu, konkurenceschopnosti a (ne)rovnováhy.

1. Hospodářský růst

Soudobé ochlazení růstu světové ekonomiky postihuje především vyspělé země. Nejprve (od druhé poloviny roku 2000) se projevilo v USA, výrazně postihuje EU a zejména Německo. V USA je dynamika HDP nadále kolísavá a nejistá, v EU a zejména v Německu je na rozhraní stagnace a recese. Očekávané oživení růstu „v průběhu příštích dvou čtvrtletí“ (podle odhadů mezinárodních institucí) se již třetím rokem odkládá, odhady se neustále snižují.

Podle OECD činil růst HDP v Eurozóně v letech 1999 – 2000 3,2%, v roce 2001 1,5%, v roce 2002 jen 0,7% a na letošní rok byl původní odhad 2,8% postupně snižován na 1,8%. V Německu obdobně činil růst 2,5%, resp. 0,6% a 0,2% a na letošní rok byl původní odhad 2,5% snižován na 1,4%. Nejnovější odhady (EU – duben 2003) jsou ještě nižší (1,0%, resp. 0,4%). Údaje za poslední dvě čtvrtletí (4/2002 a 1/2003) přitom ukazují, že formálně již je v Eurozóně plná stagnace a v Německu recese.

Mezi analytiky nejen v Japonsku, ale i v USA a EU rostou obavy z obdobných dlouhodobých příčin vývoje (zaostávání, resp. ztráta předstihu úrovně produktivity a deflační tendence), jaký sužuje Japonsko již třináctým rokem - vleklá recese s obtížnou obnovou ekonomického růstu.

Na druhé straně jsou velké dynamické ekonomiky, které tomuto oslabení růstu odolávají, zejména Čína (s pokračujícím ročním růstem o 7%-8%) a částečně Rusko (4%-5%).

V ČR v posledních třech letech pokračoval ekonomický růst, obnovený (od roku 1999) za vlády sociální demokracie. V roce 2001 (obdobně jako v roce 2000) vzrostl HDP o více než tři procenta (v roce 2000 o 3,3%, v roce 2001 o 3,1%), ale v roce 2002 jen o dvě procenta. Jeho zpomalení bylo přitom mírnější než v EU a díky tomu se jí naše ekonomická úroveň začala alespoň částečně přibližovat. Přitom byla již také (asi o 3%) překročena úroveň, jaké jsme dosahovali před transformací, na počátku devadesátých let.

I když tedy růst HDP v ČR vlivu okolního zpomalování částečně odolával, nebylo tomu tak zcela. Proto se i zde v průběhu minulého roku toto zpomalování částečně projevilo. Snížil se zejména růst vývozu zboží, výroby průmyslu a zastavil se růst investic (do fixního kapitálu), i když se udržel růst spotřeby domácností. Zpomalování růstu vývozu i průmyslu se přitom projevuje již od druhé poloviny roku 2001 (v první polovině roku 2001 činil meziroční růst vývozu ve stálých cenách 19%, ale v roce 2002 jen asi 6%, růst výroby zpracovatelského průmyslu obdobně 10% a asi 5%). Kromě toho se však od čtvrtého čtvrtletí 2001 výrazně snížil i vývoz služeb (v roce 2002 byl meziročně ve stálých cenách téměř o 13% nižší). Prolíná se tu

patrně dlouhodobější vliv celosvětového útlumu zahraničního cestovního ruchu po teroristickém útoku na USA 11. září 2001 s dočasnými důsledky povodní ve střední Evropě v létě 2002.

Tento vývoj je výslednicí hlubších, dlouhodobějších tendencí. V ČR byl růst HDP v celé minulé dekádě pomalejší nejen než v EU(15), ale i než v ostatních kandidátských zemích střední a východní Evropy. Relativní ekonomická úroveň ČR (měřená HDP na obyvatele v paritě kupní síly) ve vztahu k průměru EU (15) se tím mezi roky 1990 a 2000 o celých 10 procentních bodů zhoršila (ze 70% na 60%), zatímco v Polsku se o 6 procentních bodů zlepšila a ostatní středoevropské kandidátské země alespoň obnovily svou pozici na výchozí stav před transformační krizí.

Pomalejší růst HDP a produktivity práce byl především důsledkem pomalejšího postupu restrukturalizace a modernizace ekonomiky v první fázi ekonomické transformace. Její neoliberální strategie, uplatňovaná dřívějšími pravicovými vládami, nezvládla institucionální přeměny (včetně uplatňovaných metod privatizace, které místo ke zhodnocování motivovaly k „tunelování“ existujícího kapitálu), odmítala mikroekonomickou politiku, opírala se především o restriktivní makroekonomickou politiku a vedla nejen k tzv. transformační krizi – tj. k hlubokému propadu ekonomiky – na počátku její transformace, ale i k druhé recesi v druhé polovině devadesátých let.

Uvedené obnovení ekonomického růstu v poslední fázi devadesátých let bylo založeno především na urychlení restrukturalizace a modernizace ekonomiky, a to především zpracovatelského průmyslu. Tento růst byl „tažen“ především růstem vývozu a investic do fixního kapitálu. Úroveň těchto investic – obdobně jako úroveň spotřeby domácností – byla v roce 2002 již více než o pětinu vyšší než před transformací, na počátku devadesátých let. Příliv přímých zahraničních investic již přesáhl úroveň dříve preferovaného Maďarska. Bylo to umožněno především aktivní hospodářskou politikou vlády – prosazováním institucionálních změn, vytvářením předpokladů brzkého přijetí do EU, která je pro investory bezpečným přístavem, investičními pobídkami, budováním průmyslových zón apod. Obdobně i některé revitalizační programy vlády přispěly k pokroku ve snižování poměrně vysokého podílu dosud nerestrukturalizovaných, setrvalé ztrátových podniků zpracovatelského průmyslu.

Příznivý vliv uvedené aktivní hospodářské politiky vlády se prolíná s retardačními vlivy oslabení růstu světové, a zejména evropské a německé ekonomiky. Záleží proto nejen na dalším vývoji těchto retardačních tendencí, ale i na účinnosti uvedené politiky, která čelí jejich důsledkům a vytváří předstih dynamiky (tzv. diferenciál růstu) ekonomiky ČR před dynamikou ekonomiky EU. Jedním z klíčových faktorů jsou přitom přímé zahraniční investice, resp. podniky pod zahraniční kontrolou, které však z části působí protisměrně – otvírají cestu exportu, ale ještě více dovozům. Podstatné proto bude, v jaké míře se podaří tuto protisměrnost překonávat.

Udrzet růst a zabránit jeho většímu oslabení je stále naléhavější tím spíše, že česká ekonomika v průběhu předchozího období transformace ztrácela své relativní postavení v poměru k vyspělým zemím včetně EU. Je to naléhavé i proto, že růst HDP, nižší než růst produktivity práce (který přesahuje dosud 3% a ve střednědobém horizontu podle odhadu dosáhne přes 4% ročně) vede ke zvyšování nezaměstnanosti, jejíž míra již přesáhla 10% a „předstihla“ tak již EU.

Ze všech uvedených důvodů je pro nejbližší střednědobou perspektivu nezpochybnitelnou nejvyšší prioritou hospodářské politiky udržení a rozvíjení růstu ekonomiky. Ta má dnes doslova celosvětovou platnost a v Evropě „dvojnásobně“ vzhledem k nutnosti odvrátit bezprostřední hrozbu recese. V kandidátských zemích – a především v ČR – to platí „trojnásobně“ a je to i podmínka reálného sbližování jejich ekonomické úrovně s EU a tím i bezporuchové integrace s ní.

Hlavním východiskem k tomu je zvyšování konkurenceschopnosti české ekonomiky – a to i vzhledem k náročnosti uvedeného nadcházejícího vstupu do EU – při souběžném cílevědomém postupu proti rostoucí nezaměstnanosti.

2. Konkurenceschopnost české ekonomiky při a po vstupu do EU

Jedním z hlavních předpokladů úspěšného zvládnutí historického procesu - vstupu ČR do EU - je konkurenční způsobilost české ekonomiky. Přitom dlouhodobým základem konkurenční způsobilosti je produktivita výrobních činitelů, v tom především produktivita práce v širokém slova smyslu včetně vlivu kvalitativních faktorů. Pro posouzení našich šancí je proto důležité, jaké úrovně produktivity práce dosahujeme již nyní, na prahu vstupu do EU, jaké dosáhneme v období kolem vstupu a v dohledném, poznatelném období následujícím po vstupu, v druhé polovině této dekády. Přibližnou orientaci v tom nám mohou dát i studie, které za tímto účelem iniciovala Rada vlády pro sociální a ekonomickou strategii.

Úroveň produktivity práce za celé **národní hospodářství**, vyjádřená hrubým domácím produktem na pracovníka ve srovnatelné kupní síle, činila na přelomu století (podle údajů či odhadů většinou za léta 1999 až 2001) jen asi polovinu úrovně SRN, do roku 2005 by se podle současných odhadů mohla přiblížit téměř třem pětinám úrovně SRN a do roku 2008 by se mohla přiblížit téměř dvou třetinám úrovně SRN. To je podle dosavadních empirických zkušeností blízko prahu konkurenční zralosti, kdy budou překonána rozhodující rizika tak, aby další přizpůsobování mohlo probíhat v převážně bezporuchovém pásmu dozrávání. Hodnocení na prahu vstupu do EU – na přelomu století - ukázalo tedy značný odstup úrovně produktivity práce v ekonomice ČR za vyspělým jádrem EU. Tento odstup je způsoben především kvalitativními faktory – nejen zaostáváním užitných vlastností výrobků, ale hlavně jejich „nerovným“ oceněním na náročných trzích.

Tato současná situace je nejen důsledkem historického vývoje, ale i uvedené původně zvolené neoliberální strategie ekonomické transformace. Hodnocení potvrdilo její nepřiměřenost, vysokou nákladnost a malou účinnost defenzivní hospodářské politiky, zaměřené především na cenovou konkurenci na základě extrémně nízkých mezd i kurzu měny. Hodnocení ukázalo nezbytnost zvyšování konkurenční schopnosti založené především na kvalitativních faktorech produktivity, včetně zaměření hospodářské politiky k podpoře těchto faktorů. Hospodářská politika k tomu již nastoupila cestu zejména důrazem na nápravu institucionálních nedostatků i na mikroekonomickou politiku podpory konkurenční způsobilosti podniků.

Pro konkurenční způsobilost celé ekonomiky je přitom rozhodující **zpracovatelský průmysl**. Je především převažujícím exportérem zboží – na celkovém vývozu zboží se podílí čtyřmi pětinami - i když na celkovém hrubém domácím produktu se podílí méně než 30%. Odhady za zpracovatelský průmysl signalizují ještě větší odstup úrovně produktivity práce za vyspělým jádrem EU, než tomu je za celé národní hospodářství. Na přelomu století dosahovala asi 40% úrovně SRN a podle uvedených odhadů by mohla dosáhnout v roce 2005 asi 50% a v roce 2008 asi 55% úrovně SRN.

Nejde jen o tyto odhady budoucí úrovně produktivity, ale především o hlavní změny, které se za nimi skrývají. Zde se soustředíme na čtyři rozhodující skupiny otázek : je to uvedený náš odstup v úrovni produktivity, jeho hlavní faktory a příčiny, jeho důsledky a konečně východiska jeho překonávání.

Za prvé, tyto problémy vyvolává především náš **odstup v úrovni produktivity** za vyspělou sousední konkurencí – SRN či Rakouskem (graf 1). Spočívají však nejen v míře – tj. ve značné hloubce – tohoto odstupu, ale zejména v jeho nerovnoměrnosti a struktuře.

Především je míra tohoto odstupu v jednotlivých výroбах výrazně rozdílná. Velmi zjednodušeně řečeno, kdyby se produktivita ve všech našich výroбах jen málo odchylovala od dvou pětín úrovně těchto zemí, pak k tomu, aby všechny naše výrobky byly na těchto vyspělých sousedních trzích nákladově a cenově konkurenceschopné, by „stačilo“, aby i naše mzdová hladina dosahovala rovněž přibližně dvou pětín úrovně těchto zemí. Ve skutečnosti však je tomu naopak : v „nejlepším“ našem odvětví dosahuje úroveň produktivity více než poloviny a

v nejhorším odvětví jen asi šestiny úrovně této vyspělé konkurence – třikrát méně než v „nejlepším“ odvětví. Mezi jednotlivými výrobami a podniky jsou ovšem rozdíly přiměřeně větší.

Navíc – tyto rozdíly nejsou náhodné, ale jejich struktura nese pečeť středně vyspělé země. Nejnížší úroveň produktivity je u nás na jedné straně v některých složitých, technologicky náročných výrobcích – v tzv. high tech výrobcích – zejména ve strojírenství, kde čelíme technologickému předstihu vyspělých zemí a na druhé straně v poměrně jednoduchých výrobcích zejména kožedělného, textilního a oděvního průmyslu, kde čelíme nízkým mzdám rozvojových zemí. Naproti tomu poměrně menšího odstupe úrovně produktivity u nás dosahují středně složité, ale surovinově, energeticky a ekologicky vysoce náročné výroby těžkého průmyslu, jako jsou zejména základní chemické výroby, cementárny apod.

Z těchto skutečností pramení většina dále uvedených problémů.

Za druhé, připomeňme alespoň dva nejvýraznější faktory tohoto stavu. Spočívají jednak v přetrvávání určitého odstupe složitosti, technické úrovně a kvality našich výrobků za uvedenou vyspělou konkurencí a jednak – a to ještě více – v „nerovném“ ocenění našich výrobků na těchto vyspělých trzích. Souhrnný vliv obou těchto faktorů vyjadřují i dosahované tzv. kilogramové ceny našeho vývozu (graf 2). Ty jsou téměř o 40% nižší oproti uvedené vyspělé konkurenci. Z toho největší část způsobuje právě posledně uvedený vliv – nerovné ocenění našich výrobků. Na jeho vrub připadá cenový odstup asi o 25%. To znamená – po odečtení draze dovážených, zpravidla složitějších subdodávek pro tyto výrobky – že v tuzemsku vytvořená přidaná hodnota těchto výrobků dosahuje při jejich vývozu jen asi poloviční úrovně cen oproti uvedené vyspělé konkurenci. Oba tyto faktory přitom způsobují drtivou část našeho zaostávání za vyspělou konkurencí – jeho hloubku, nerovnoměrnost i strukturu.

Ponoříme-li se ještě o patro hlouběji do „rodokmenu“ těchto faktorů, oba mají své zřetelné, převažující příčiny, ověřené průzkumy na podnicích.

Tyto příčiny přitom postihují převážně podniky ve vlastnictví domácích vlastníků, které se na přelomu století podílely asi dvěma třetinami na celkovém počtu pracovníků větších podniků zpracovatelského průmyslu, ale dosahují jen asi 55% úrovně produktivity podniků v zahraničním vlastnictví. Příčinou nerovného ocenění našich výrobků a cenového podbízení na náročných trzích vyspělých zemí je především obtížný přístup podniků domácích vlastníků do podnikatelských a obchodních sítí, ovládaných převážně nadnárodními společnostmi. Zaostávání složitosti, technické úrovně a kvality výrobků za světovým setrvalým, závratně rychlým procesem materializace poznatků vědy a techniky ve výrobcích je způsobeno dvojicí hlavních příčin. Je to jednak nízká míra výdajů na vědu a techniku ve zpracovatelském průmyslu – jen asi 1% v poměru k jeho přidané hodnotě – je asi o třetinu nižší než v SRN a tři až pětkrát nižší než ve Švédsku či ve Finsku. Je to obdobně i nízká míra investic do fixního kapitálu ve zpracovatelském průmyslu – na rozdíl od průměru celého národního hospodářství – která činí jen asi 27% v poměru k přidané hodnotě a je nižší i než v Maďarsku a v Polsku, navzdory vysokému podílu investic našeho průmyslu do životního prostředí.

Tyto příčiny však působí v podnicích se zahraniční vlastnickou účastí jinak, do značné míry opačně, s kladným znaménkem. Tyto podniky se sice podílely jen asi jednou třetinou na počtu pracovníků větších podniků zpracovatelského průmyslu, ale v důsledku své téměř dvojnásobné úrovně produktivity oproti podnikům domácích vlastníků se podílely více než z poloviny na přidané hodnotě a více než ze dvou třetin na vývozu zpracovatelského průmyslu. Mají snazší přístup do sítí nadnárodních společností i k poznatkům jejich vývoje a výzkumu a podílejí se více než polovinou na investicích do fixního kapitálu zpracovatelského průmyslu. Na druhé straně však v těchto podnicích některé faktory působí protisměrně. Ve zcela zanedbatelné míře svůj výzkum a vývoj umísťují do svých tuzemských podniků a rovněž podprůměrně i své modernizační a rozvojové investice do svých dosavadních tuzemských podniků – své investice soustřeďují především do výstavby nových podniků „na zelené louce“. Stále vážnějším faktorem v těchto podnicích je jejich vysoká spotřeba dovozů, které se podílely téměř třemi čtvrtinami na dovozu

větších podniků zpracovatelského průmyslu, a to především dovozem technologicky náročných komponentů a subdodávek. Dosahují dvojnásobku v poměru k jimi vytvořené přidané hodnotě, zatímco v podnicích domácích vlastníků méně než čtyř pětina.

Kromě toho působí i širší příčiny (zejména stav péče o růst kvalifikace a rekvalifikace, podpory bytové výstavby, rozvoje dopravní infrastruktury, konkurenceschopnosti energetického sektoru). Investice do těchto faktorů nejen vytvářejí nepřímé předpoklady růstu produktivity práce, ale mají násobný účinek na růst ekonomiky (ekonomická teorie to nazývá multiplikátorem).

Za třetí, uvedený odstup úrovně produktivity a jeho hlavní příčiny mají některé **důsledky**, z nichž nejzávažnější zde můžeme jenom vyjmenovat :

- Plošné nástroje politiky cenové a nákladové konkurence trh „nastavuje“ na úrovni odvětví, resp. výrobce s nejnižší – pro rovnováhu přijatelnou – produktivitou. Přiměřeně tomu i mzdová hladina je tak mimořádně nízká . Ve srovnatelné kupní síle sice naše průměrná mzda dosahuje reálně asi poloviny úrovně mzdy v SRN, ale v přepočtu nízkým kursem měny dosahuje nominálně jen asi pětiny a hodinová mzda jen šestiny úrovně SRN. Tím umožňuje, aby i uvedený výrobce s nejnižší produktivitou byl konkurenceschopný.
- Tato politika vytváří všem ostatním, lepším než výrobce s nejnižší produktivitou, méně náročné podmínky včetně možnosti cenových ústupků.
- Tento vývoj je vysoce nákladný. Nižší dosahované ceny našeho vývozu na vyspělé trhy včetně vlivu jeho nerovného ocenění značně snižují naše příjmy z vývozu. Ve vztahu k EU to představuje asi 10% v poměru k HDP ČR, tedy násobně více, než by mohla činit její maximální finanční pomoc. Proto dosahování vyšších vývozních cen i s využitím faktorů konkurenční způsobilosti, k nimž nám otevře cestu členství v EU, představuje podstatně vyšší přínos než zvyšování její finanční pomoci.
- Tento vývoj vedl k částečnému strukturálnímu ústupu k technologicky jednodušším segmentům. V první fázi – do roku 1993 - vedl k jednodušším výrobám. Tehdy se . např. podíl strojírenství na výrobě zpracovatelského průmyslu snížil z 32% v roce 1989 na 22% v roce 1993. V dalším vývoji se podíl složitějších výrob nejen 1989 obnovil, ale dále zvýšil, jenže často na úkor ústupu k jednodušším výrobním fázím.
- Taková mezinárodní specializace orientovaná na jednodušší výrobní fáze je spojena s rozvíjením převážně pasivních mezinárodních kooperačních vztahů, založených ve značné míře na dovozu technologicky náročných subdodávek a komponentů. Tento vývoj byl nastartován v počátečním období liberalizace a přeorientace našeho zahraničního obchodu na náročné západní trhy, zejména EU, a byl nejrychlejším způsobem, jak zvýšit technickou úroveň a kvalitu našich výrobků. Byl prohlouben přílivem zahraničního kapitálu, jehož tuzemské dceřinné podniky jsou ve zvýšené míře zapojeny do vnitropodnikových kooperací mateřských nadnárodních společností. Domácí konkurenceschopná produkce technologicky náročných komponentů většinou není dostatečně rozvinuta, až na některé nadějné výjimky - zejména v automobilovém průmyslu. Tento vývoj je vysoce náročný na dovoz pro tzv. výrobní spotřebu a vytváří další ohnisko nerovnováhy zahraničního obchodu – vedle dovozu pro investice a pro konečnou spotřebu. Ve zvýšené míře se na něm podílejí podniky se zahraniční účastí, kde dovoz se rychle zvyšuje a dosahuje tří čtvrtin v poměru k vývozu (v roce 1999 69% a v roce 2001 75%).
- Tento vývoj vede k polarizaci podniků zpracovatelského průmyslu. Na jedné straně je rozvojový pól prosperujících podniků, představovaný zejména uvedenými podniky se zahraniční účastí. Na druhé straně je dosud mimořádně vysoký útlumový pól ohrožených, setrvale ztrátových podniků, který představuje zatím nerestrukturalizovanou část podniků domácích vlastníků a podílí se dosud téměř 30% na počtu pracovníků zpracovatelského průmyslu.

Za čtvrté a především, připomeňme, jaká jsou hlavní východiska překonávání uvedeného stavu, jeho příčin a důsledků tak, aby byla nastoupena cesta k dosažení konkurenční zralosti v dohledném povstupním období :

- **Udržení a posílení růstu ekonomiky, aby byl rychlejší než v zemích EU.**
- **Podpora základních faktorů růstu produktivity práce, zejména vědy a výzkumu a inovačních aktivit podnikové sféry i vytváření podmínek pro zvýšení míry investic ve zpracovatelském průmyslu (zejména daňovou, odpisovou a úrokovou politikou) tak, aby napomáhaly zvyšování technické a technologické úrovně a struktury výroby při zvyšování podílu technologicky vysoce náročných výrobků (tzv. high-tech) na výrobě i vývozu.**
- **Vytváření podmínek k tomu, aby zahraniční kapitál – jeho tuzemské podniky včetně obchodních řetězců – účinněji kooperoval s podniky domácích vlastníků a otvíral a zprostředkoval jim tak přístup do sítí nadnárodních společností. Pokračování, prohloubení a rozvíjení politiky investičních pobídek tak, aby byly vytvářeny podmínky pro dlouhodobé udržení zahraničních investorů v ČR, aby tyto pobídky byly přiměřeně dostupné i podnikům domácích vlastníků a napomáhaly ke zvýšení jejich participace na produkci a vývozu podniků pod zahraniční kontrolou, a to zejména pokud jde o rozvoj tuzemských výrob a dodávek technologicky náročných komponentů.**
- **Pokračování v politice podpory restrukturalizace podniků tak, aby přispěla k výraznému omezení dosud vysokého podílu ztrátových podniků, a to jednak revitalizací životaschopných a jednak zánikem neživotaschopných z nich.**
- **Pokračování v podpoře malého a středního podnikání a rozvoje problémových regionů.**
- **Zvýšení podpory exportu zejména zvýšením kapitálového vybavení ČEB a EGAP a využitím dlouhodobých vládních úvěrů. Podpora vývozu především na dynamicky se rozvíjející trhy (zejména Čína, Rusko, rozvojové země), a to i vytvářením společných podniků.**
- **Péče o růst kvalifikace a rekvalifikace pracovních sil se zvláštním zaměřením na obnovu a rozvoj učňovského školství a na posílení škol technického zaměření a o vytváření předpokladů vyšší mobility pracovních sil (v oblasti motivace, dopravy do zaměstnání a bydlení).**
- **Podpora bytové výstavby k překonání rostoucího nedostatku bytů pro domácnosti s průměrnými a podprůměrnými příjmy (podporou výstavby obecních a družstevních, v tom přiměřeně i „startovních“, malometrážních bytů) a k usnadnění mobility pracovních sil.**
- **Rozvinutí dopravní infrastruktury ve vazbě na infrastrukturu EU.**
- **Zvýšení konkurenceschopnosti energetického sektoru jako dodavatele energie za ekonomicky přijatelných podmínek. V tomto strategickém sektoru je přitom nezbytná i dlouhodobá optimalizace vlastnických vztahů, zejména zachování vlastnického propojení výrobce a distribučních společností obdobně jako ve většině zemí EU (protože setrvalý tlak na jejich oddělení usiluje o ovládnutí trhu zahraniční konkurencí) i zachování majoritního vlastnického postavení státu (i při případné další koncentraci vlastnictví ČEZ se strategickým investorem, která by měla být řešena formou fúze při rovném partnerství fúzujících subjektů).**

Přitom podpora růstu ekonomiky a zvyšování její konkurenční způsobilosti by měla být prioritou i makroekonomické - rozpočtové a měnové – politiky.

Pokračování uvedené mikroekonomické i makroekonomické politiky nejen v předvstupním, ale i v přiměřeně dlouhém povstupním období je jedním ze základních

předpokladů úspěšného dovršení našeho přizpůsobovacího procesu na podmínky EU dosažením prahu konkurenční zralosti.

3. Rovnováha ekonomiky

Uvedený, byť jen mírný růst ekonomiky je setrvale provázen vysokou mírou vnější ekonomické nerovnováhy i rostoucími schodky a zadlužováním veřejných rozpočtů – tzv. „dvojitým“ deficitem.

Vnější ekonomická rovnováha

Tzv. záporný netto export (schodek zahraničního obchodu zbožím a službami ve stálých cenách) je již opět vyšší, než v kritickém období před měnovou krizí: v letech 1996 a 1997 činil téměř 8% v poměru k HDP (7,8% a 7,9%), v letech 2001 a 2002 dosahuje již dokonce 9% až 11% (9,1% a 10,6 %). Přitom schodek obchodu zbožím je již opět přibližně na stejné úrovni, jako v kritickém období, ale přebytek obchodu službami je nižší.

Poměrně nízký schodek obchodní bilance v běžných cenách v roce 2002 (jen 3,2% HDP), třikrát nižší než v kritickém období (v letech 1996 a 1997 dosahoval 9,9% a 9,2%), je především důsledkem kursových a cenových vlivů (a to převážně relativním zlevněním dovozu ropy a plynu) a může podléhat výkyvům. I za těchto podmínek se však v roce 2002 rekordně snížil přebytek obchodu službami a činil jen 1% v poměru k HDP, zatímco v minulosti dosahoval kolem 3%. V souhrnu těchto protichůdných vlivů celkový schodek běžného účtu platební bilance značně překračuje kritickou míru 4% v poměru k HDP (v roce 2001 dosahoval 5,7% a v roce 2002 5,3%). Obdobně je zahraniční zadluženost blízká kritické míře 40% v poměru k HDP (v letech 2001 i 2002 činila 36%).

Schodek běžného účtu je však spolehlivě (dvojnásobně) překryt přílivem přímých zahraničních investic (v roce 2001 dosahovaly 9% a v roce 2002 12% v poměru k HDP), což dává časový prostor k překonání tohoto schodku. Jeho závažnost však spočívá v jeho struktuře – není, na rozdíl od minulého kritického období, prvotně způsoben ani dovozem spotřebního zboží, a v loňském roce ani dovozem investic, ale především dovozem pro výrobní spotřebu včetně rostoucího dovozu technologicky náročných subdodávek. To je patrně nejužší místo zaostávání konkurenční schopnosti, které ohrožuje jak rovnováhu zahraničního obchodu, tak růst ekonomiky. Nadto i uvedená podmíněná únosnost současné míry nerovnováhy zahraničního obchodu je jen křehká – hlubší příčiny jsou soudobými deflačními tendencemi (ve světě i u nás) jen překryty, a jsou jimi ještě dále prohlubovány (včetně vlivu nepřiměřeného zpevnění kursu koruny, který předbíhal růst produktivity práce a byl v roce 2002 o 18% ve vztahu k USD a o 16% ve vztahu k EURO vyšší než v roce 2000).

V teritoriálním pohledu je schodek zahraničního obchodu koncentrován především do obchodu s rychle se rozvíjejícími velkými ekonomikami, zejména s Čínou a Ruskem. Návrát našeho exportu na tyto trhy je zatím málo důrazný, přestože se zde z minulosti dosud udržely příznivé alespoň vstupní technicko ekonomické předpoklady: dožívá zde námi dodaný rozsáhlý park strojů, energetických zařízení a vozidel, který potřebuje modernizaci a rozvoj. Chybí však přiměřeně důrazná zahraničně obchodní politika, zatímco ostatní svět se v pronikání na tyto trhy předhání.

K překonání těchto varovných tendencí by měla vést uvedená východiska dosažení konkurenční zralosti. Přitom právě rozvoj tuzemských technologicky náročných subdodavatelských výrob a návrat našeho exportu na uvedené dynamické trhy by měly být hlavními cestami.

Veřejné rozpočty

Pokračuje i období zvýšených schodků veřejných rozpočtů (v roce 2002 dosáhl – bez mimořádných vlivů (tj. bez příjmů z privatizace a bez dotací transformačním institucím) –

3,9% v poměru k HDP, v roce 2003 má dosáhnout 6,2% a do roku 2006 by se – podle odhadu ministerstva financí - samovolným vývojem zvýšil na téměř 8%). Tím dochází i ke zrychlenému zadlužování veřejných rozpočtů (v roce 2002 činilo 20% a do roku 2006 by se – podle odhadu MF - zvýšilo asi na 47%).

Důsledky tohoto vývoje je proto nutno překonat konsolidací veřejných financí.

Přesto tyto důsledky nelze účelově demonizovat. V tisku se lze setkat s naprosto nehoráznými, účelovými argumenty, jakoby situace veřejných rozpočtů byla katastrofická, hrozilo zhroutení veřejných rozpočtů, pokud během několika měsíců nebude započata realizace autory doporučované „radikální“ varianty reformy a straší se „argentinskou“ krizí, i když takové srovnání postrádá veškerý smysl.

Argentinská krize prvotně nespočívala ve vysokých rozpočtových deficitech, ale naopak v tom, že Argentina stanovením fixního kursu měny vlastně přistoupila ke „společné“ měně s USA, aniž dosahovala vůči takto silné měně (resp. ekonomice) dostatečné konkurenceschopnosti. Zhroutil se běžný účet platební bilance (její schodek dosáhl v roce 2002 závažných 9% v poměru k HDP) a argentinská měna. Doplňující příčinou (podle analytiků OECD) bylo zhroutení soukromého kapitálového penzijního pojištění.

Důsledky uvedeného vývoje je však nutno racionálně hodnotit a analyzovat jejich příčiny, aby mohly být postupně optimálně překonávány bez narušení hospodářského růstu. Současné vykazované schodky veřejných rozpočtů jsou sice vysoké, nejsou však v mezinárodním srovnání nijak neobvyklé, zejména ne v období restrukturalizace ekonomik. Vyspělé země EU měly obdobné schodky po celou polovinu devadesátých let (kolem 5%), než zahájily přípravu na přijetí společné měny. Země s námi srovnatelné ekonomické úrovně – Irsko a Řecko – měly v období restrukturalizace schodky podstatně vyšší (přes 10%). Veřejný dluh v ČR patří dosud k nejnižším – po Lucembursku – v rámci členských i kandidátských zemí EU (v EU v roce 2001 v průměru dosahoval 58%, v Belgii a v Itálii přes 100%). Rychlému vzestupu veřejného dluhu v ČR je nutno čelit, nejde však o katastrofu.

Účelová jednostranná tvrzení, že hlavní příčinou uvedeného vývoje je nadměrný růst sociálních výdajů, neodpovídají realitě. Hlavní příčiny (bližší Pick/2001, Špidla 2002) spočívají především v příliš nízkých daňových, resp. rozpočtových příjmech v poměru k hrubému domácímu produktu v porovnání s EU (celkové příjmy jsou asi o 4% v poměru k HDP nižší a v tom složená daňová kvóta asi o 2% nižší než v průměru EU 15). Dále v transformačních nákladech (v letech 2001 a 2002 dosáhly 2,3% a 2,8% v poměru k HDP), v tom zejména v ohromných nákladech na sanaci bank. Tyto náklady a dluhy byly dříve skryty v tzv. transformačních institucích a zejména v ohromných nesplacitelných úvěrech, poskytnutých komerčními bankami předluženým podnikům. Teprve od roku 1998 měly vlády odvahu tyto dluhy „odkrýt“ a postupně je promítat do veřejných rozpočtů. Rychlý růst sociálních výdajů do roku 1998 – především dávek důchodového pojištění - byl převážně způsoben nevyhnutelným postupným obnovováním jejich reálné úrovně, která byla na počátku transformace výrazně stlačena (asi o 30%). V následujících letech však byl jejich růst v poměru k HDP výrazně zpomalen zpřísněním způsobu jejich valorizace, takže reálná kupní síla důchodů z roku 1989 byla po prvé dosažena až v lednu 2003. Přesto výdaje na sociální a zdravotní ochranu zůstávají asi o 4% v poměru k HDP nižší, než v průměru EU. Na druhé straně však koncem současné dekády se začnou výrazněji projevovat zvýšené výdaje, vyvolané stárnutím obyvatelstva. Kromě toho za určitou dosud skrytou příčinu potenciálních budoucích schodků a zvyšování zadluženosti je možno považovat současné vytěsňování výdajů na podporu ekonomického růstu, včetně podpory vědy a výzkumu, vzdělávání, zvyšování konkurenční způsobilosti a restrukturalizace podniků i rozvoje infrastruktury.

Konsolidace veřejných rozpočtů je proto nezbytná, i když v případě větších turbulentí cen a kursů měn ve světě může mít zmírnění vnější nerovnováhy vyšší prioritu. Konsolidace veřejných rozpočtů ale musí být načasována, dávkována, zaměřena a provedena tak, aby neohrozila udržení ekonomického růstu, odvrácení hrozby recese. To je i hlavní podmínka našeho sbližování s ekonomickou úrovní EU a tím i bezporuchové integrace s ní. Vládní prohlášení proto

požadovalo snížit deficit veřejných rozpočtů do roku 2006 na úroveň kolem 5% v poměru k HDP (4,9% - 5,4%). To odpovídá zkušenostem zemí EU do poloviny devadesátých let, než zahájily bezprostřední, mnohem náročnější přípravu na vstup do EMU. Proto by se výsledné řešení nemělo od tohoto úkolu zásadně odchýlit. Současné návrhy – snížení schodku na úroveň kolem 4% - jsou již patrně na hranici, za níž by rizika mohla převážet nad přínosy.

Požadovaný rozsah restrikce veřejné poptávky (do roku 2006 3,9% v poměru k HDP, v tom 2,9% škrtů na výdajové straně) by přesáhl rozsah „balíčku“ výdajových škrtnů veřejných rozpočtů z roku 1997.

Škrty výdajů veřejných rozpočtů v roce 1997 činily 2,3% v poměru k HDP. Spolu s restriktivními opatřeními měnové politiky uvedly ekonomiku na dráhu recese, přestože v okolním světě pokračovala konjunktura.

Obdobně v Polsku byla pod vlivem příliš ambiciózních plánů (centrální banky) na plnění Maastrichtských kritérií prosazena příliš prudká restrikce poptávky a desinflace, která v souběhu se zpomalením světové ekonomiky vedla k ostrému propadu ekonomického růstu. Inflace se snížila z 10% v roce 2000 a 5,5% v roce 2001 a na 2% v roce 2002, ale růst HDP z 5% na 1%.

Tento úkol je však o to náročnější, že uvedené předpokládané snížení výdajů by – podle mého názoru - nejen nemělo být prováděno i na úkor prorůstových výdajů (jejich snižováním), ale naopak by kromě uvedených opatření potřebných k úhradě snižování schodku měla být provedena i další opatření k restrukturalizaci výdajů, tj. proti vytěsňování prorůstových výdajů, resp. k jejich posílení alespoň o 0,5% v poměru k HDP. Tím by měla být zabezpečena i úhrada (dříve uvedených) opatření k podpoře růstu a konkurenční zralosti ekonomiky ČR.

4.Výhledy přijetí společné měny (EUR)

Vstupem do Evropské hospodářské a měnové unie přijme ČR i povinnost budoucího přijetí společné měny (EUR), záleží však na rozhodnutí ČR, jaký časový horizont si k tomu určí.

Na jeho určení jsou dnes ve světě i u nás protichůdné názory: Jeden říká „čím dříve, tím lépe“, druhý naopak: „pozor, nespěchat“.

První názor vychází především z výhod, které účast na společné měně přinese: Je to především snížení rizika měnových krizí a kolísání měnového kursu. Je to dále – i když patrně v podstatně menší míře – snížení transakčních nákladů (spojených se směnou měny) a možná i úrokové míry.

V ekonomice však nic není zadarmo. Druhý názor především zdůrazňuje náklady a rizika, která s přijetím společné měny, resp. již přípravy na ně, budou spojena:

Maastrichtská kritéria finanční disciplíny a stability – zejména míry inflace a rovnováhy veřejných rozpočtů – jsou mnohem přísnější než odpovídá dosavadní praxi a vývoji kandidátských zemí při přípravě na vstup do EU a mohla by být dosažena jen za cenu ještě výraznější finanční (fiskální i měnové) restrikce domácí poptávky s pravděpodobnými důsledky na přibrzdění růstu a restrukturalizace ekonomiky. Přitom právě tato dynamika je podmínkou překonávání dosavadního hlubokého zaostávání ekonomické úrovně a konkurenceschopnosti kandidátských zemí za EU a je proto nejvyšší prioritou jejich hospodářské politiky.

Přijetím společné měny ztratí kandidátské země jeden z hlavních adaptačních mechanismů přizpůsobování své konkurenceschopnosti a dohánění úrovně vyspělejších zemí – ztratí svou měnu a tím kurs měny, tedy i kursový „polštář“, kterým chrání své ceny a mzdy a kursovou politiku, která jej přizpůsobuje dané situaci a podmínkám. Brutálně řečeno, kolísání kursu – a tím i současné hrozby nepřiměřeného oslabování kursového „polštáře“ - se zbaví tím, že přijdou i o kurs samotný a tím i o celý tento kursový „polštář“. To si zřejmě neuvědomují ti – včetně mnohých představitelů podniků – kteří v tom hledají zkratové

východisko ze současného nepřiměřeného posilování kursu koruny, předbíhajícího růst produktivity práce.

Náhradními adaptačními mechanismy může být jen vysoká pružnost především mezd (i směrem „dolů“) a mobilita pracovních sil (i směrem z práce „ven“), přičemž pružnosti cen i fiskální politiky budou omezeny paktem stability. Při sbližování cenových hladin a relací se přetrvávající rozdíly hladin i relací produktivity budou stále více otevřeně demonstrovat rozdílem mzdových hladin i relací, nebo ztrátou konkurenceschopnosti práce nebo práce samotné.

Na přelomu století (v roce 2000) činila průměrná měsíční mzda v SRN (západ) 2050 EUR, kdežto v ČR dosahovala v CZK srovnatelné kupní síly, odpovídající asi polovině mzdy SRN (asi 1010 EUR v paritě kupní síly SRN). V kursovém přepočtu však činila jen 390 EUR, tj. asi jedné pětiny úrovně SRN, a v této výši byla zahrnována do cen našeho exportu. Této konkurenceschopné (pětinové) úrovně (odvozené podle výrobců s nejnižší produktivitou) dosahovala tedy mzda sřetením dvou ochranných „polštářů“ – nízké (poloviční) úrovně reálné mzdy v poměru k SRN a nízké (dvoupětinové) úrovně cenové hladiny (vyjádřené poměrem nominálního a paritního kurzu CZK). Tyto relace jsou však dosud kursovými přepočty zakryty.

Kdyby však již při uvedených (resp. současných) relacích (v roce 2002) bylo zavedeno EURO, kursový „polštář“ by odpadl a tyto vztahy by byly vyjeveny otevřeně. Zdánlivě by šlo jen o matematickou operaci – tímto kursovým přepočtem by se jen transparentně vyjádřilo v Euro to, co dnes již existuje a je teď skryto vyjádřením v CZK. Podle mého názoru však by vznikla zcela jiná situace zejména ve dvou směrech:

Vysoký kursový polštář totiž dosud našim vývozcům umožňuje nepoužívat pro vývozní ceny pouhého kursového přepočtu domácích cen výrobců do zahraniční měny, ale zcela jiné (vyjednané) vývozní ceny, i značně odchylné od cen domácího trhu. Vývozní ceny i ceny domácího trhu (domácí ceny výrobců) tak dosud tvoří dva odlišné světy nejen co do úrovně, ale i relací. Podle disponibilních statistických údajů za první čtvrtletí 2002 byly v průměru vývozní ceny o 8% nižší než domácí ceny výrobců a mezi 42 sledovanými obory byly výrazně diferencovány od 73% v oboru s nejnižšími do 115% v oboru s nejvyššími vývozními cenami v poměru k domácím cenám výrobců. Vzniká proto otázka, v jaké míře otevřená demonstrace těchto rozdílů zrychlí a zvýší tlak na jejich překonávání: zahraniční dovozce, dovážející od nás za výrazně vyšší než domácí cenu bude raději nakupovat výrobky přímo na našem domácím trhu a obdobně domácí odběratel bude raději naše výrazně levněji vyvážené výrobky reimportovat ze zahraničí (pokud rozdíl přesáhne transakční náklady).

Mzda v ČR by byla vyplácena v EURO a činila by jen jednu pětinu (kolem 500 EUR) úrovně SRN (kolem 2300 EUR) a cenové hladiny v ČR by rovněž byly vyjádřeny v EURO a činily by dvě pětiny úrovně SRN. Otevřeně by se tak ČR demonstrovala jako země extrémně „levná“ s extrémně nízkými mzdami. V jaké míře za těchto podmínek (v případě plného uvolnění našeho přístupu na společný trh práce, byť tlumeného vysokou nezaměstnaností v SRN) by tlak na vyrovnávání mzdových a cenových hladin zesílil a mohl předbíhat vyrovnávání úrovně produktivity práce na úkor konkurenceschopnosti podniků ČR, lze jen nepřímou a velmi zprostředkovaně odhadovat z varovné zkušenosti východního Německa (v roce 2000 tam úroveň hrubé mzdy dosahovala 77%, ale úroveň produktivity práce jen 69% úrovně západního Německa).

Předčasná ztráta uvedeného dosavadního hlavního přizpůsobovacího mechanismu, kursového polštáře – předčasným přijetím EURA - by proto mohla vést k ekonomickým a sociálním otřesům a turbulencím, které by dosažení potřebné zralosti pro tento krok naopak mohly bránit či přinejmenším ztěžovat.

Toto tvrdší, prudší přizpůsobování a vyrovnávání je totiž únosné jen v užších mezích, tj. při dosažení nejen nezbytné nominální konvergence (finanční rovnováhy a stability podle „maastrichtských kritérií), ale zejména i při vysoké míře reálné konvergence (konkurenční zralosti), vyjádřené hladinami a relacemi ekonomické úrovně (HDP na obyvatele v paritě kupní síly), resp. produktivity a cen, přičemž v roce 2001 činila ekonomická úroveň 59% a úroveň cenové hladiny ČR 45% úrovně EU(15). Kritéria její únosné úrovně podle dosavadních zkušeností „slabších“ zemí EMU odhadujeme pro kandidátské země nejméně na 70% – 75% ekonomické úrovně (resp. úrovně produktivity) průměru EU(15) a obdobně na 60% - 65% úrovně cenových hladin průměru EU(15). Přitom odhadujeme, že ČR může této úrovně zralosti dosáhnout kolem roku 2010 (Fassmann, Klvačová, Pick, Ungerman, Vintrová/ 2002).

Tyto obecné úvahy je účelné konkretizovat hlubšími analýzami situace u nás i v jednotlivých kandidátských zemích souběžně s vyhodnocováním zkušeností dosavadní eurozóny a jejích členů.

5. Závěrem

Hospodářská politika musí vycházet z promyšlené, vzájemně provázané strategie, jejíž hlavní priority by měly vycházet z rozhodujících střednědobých cílů:

- Naléhavá potřeba překonávání soudobého ochlazení světové ekonomiky a zejména odvrácení bezprostřední hrozby recese především v Evropě i nezbytnost sbližování ekonomické úrovně ČR s úrovní EU jako hlavního předpokladu bezporuchové integrace ČR do EU vyžadují, aby nejvyšší střednědobou strategickou prioritou hospodářské politiky ČR bylo udržení a rozvíjení růstu ekonomiky.
- V malé, vůči světu otevřené, nedostatečně konkurenceschopné ekonomice ČR hlavní podmínkou stability a udržitelnosti tohoto růstu je překonávání jeho nadměrné nerovnováhy vůči zahraničí – nadměrné schodkovosti (běžného účtu) platební bilance.
- Hlavní cestou k tomu musí být zvyšování konkurenční schopnosti ekonomiky ČR, orientované především na rozvíjení kvalitativních faktorů produktivity - založených na rozvíjení domácí znalostní (technologické, vzdělanostní a kvalifikační) základny a na jejím nejvhodnějším zapojení do globálních řetězců nadnárodních společností, protože defenzivní hospodářská politika zaměřená především na cenové podbízení na základě extrémně nízkých mezd a kursu měny je příliš nákladná a nemůže být trvalým, dlouhodobým řešením. Bezprostředně to vyžaduje zejména uplatňovat a rozvíjet mikroekonomickou politiku podpory exportu, a to především na rychle se rozvíjející trhy; vědy, výzkumu a inovací; investic, modernizace a restrukturalizace podniků i problémových regionů; výstavby dopravní infrastruktury a bytové výstavby. Mimořádnou pozornost je přitom nutno věnovat nejprizpůsobivějšímu segmentu – drobnému a střednímu podnikání.
- Je nutno vypracovat reálný program boje proti nezaměstnanosti, založený na solidárních principech – totiž že práce (včetně rekvalifikace) musí být nabídnuta každému, kdo o ni projeví zájem. Jeho součástí musí být i vyšší mobilita pracovních sil apod. Stejně tak by mělo být zamezeno zneužívání podpor v nezaměstnanosti těmi, kteří nemají o práci zájem. Za předpoklad pro zvyšování konkurenceschopnosti podniků a mobility pracovních sil je nutno považovat i zvyšování kvalifikace a rekvalifikace se zvláštním zaměřením na rozvoj učňovského a technického školství.
- K postupnému překonávání rostoucích schodků veřejných rozpočtů je přitom nezbytná jejich konsolidace a reforma. Musí však být zaměřena, načasována, dávkována a prováděna tak, aby neohrozila uvedenou nejvyšší střednědobou prioritu - odvrácení hrozby recese, udržení a rozvíjení hospodářského růstu a zvyšování konkurenceschopnosti ekonomiky ČR - jejíž prosazení je nezbytnou podmínkou pro naši bezporuchovou integraci do EU.
Nepříjemné jsou proto tlaky na pouhé zopakování „balíčků“ rozpočtových škrtů s mnohem většími risiky uvedení ekonomiky do recese než v roce 1997. Reforma veřejných rozpočtů musí být proto zaměřena nejen na postupné překonávání schodků a zadlužování (v souladu s vládním prohlášením), ale i na posilování prorůstových výdajů.
- Přijetí společné měny (EUR) je následným, významným, ale mnohem náročnějším cílem, vyžadujícím nejen předchozí dosažení uvedených prioritních cílů v jejich uvedené posloupnosti – udržení a rozvíjení růstu

ekonomiky a potom postupné překonávání nadměrných schodků veřejných rozpočtů na základě provedení rozpočtové reformy – ale i dosažení mnohem vyšší konkurenční zralosti.

Řešení těchto otázek má nejen ekonomické a sociální rozměry a důsledky, ale je i politicky mimořádně citlivé. V politice přitom nejde jen o komplexnost poznání, ale konec konců o vyjádření a prosazování zájmů. Proto je žádoucí, aby ve výsledném řešení převládly celospolečenské, většinové, dlouhodobé zájmy nad krátkodobými zájmy.

Tento podklad může být jen vstupním příspěvkem k poznání východisek a tím k formování strategie priorit hospodářské politiky. .

Hlavní prameny

- Českomoravská konfederace odborových svazů: „Stanovisko k materiálu Ministerstva financí :Rozpočtový výhled 2003 – 2006, Koncepce reformy veřejných financí, ČMKOS“, Praha, 2003
- Eurostat: „The European Comparison Programme: Aggregate - level preliminary results for 2001“, Luxembourg, December 2002
- Fassmann M., Klvačová E., Pick M., Ungerman J., Vintrová R.: „Sociální a ekonomické dopady integrace ČR do EU“, VŠE Praha, 2001
- Fassmann M., Klvačová E., Pick M., Ungermann J., Vintrová R.: „Sociální a ekonomické souvislosti integrace ČR do EU“, RASES Praha, 2002
- Ministerstvo financí ČR: „Rozpočtový výhled 2003 – 2006, Koncepce reformy veřejných financí“, MF, Praha 2002 a květen 2003
- Ministerstvo práce a sociálních věcí: „Připomínky Ministerstva práce a sociálních věcí k materiálu Rozpočtový výhled 2003 – 2006, Koncepce reformy veřejných financí“, MPSV Praha, 2003
- Pick M. : „Sociální stát a veřejné rozpočty“, Program 21, Praha 2001
- Svaz průmyslu a dopravy České republiky: „Náměty pro hospodářskou politiku“, Sp, Praha 2002
- Špidla V. : „Špatných experimentů pravice už tu bylo dost“, Hospodářské noviny, 15. 4. 2002
- Vintrová R. : „Je ekonomika zralá k přijetí eura?“, Hospodářské noviny 13. 11. 2002
- Vintrová R. : „Reálná konvergence, předpoklad plynulé integrace do EU“, Politická ekonomie, 1/2003

Miloš Pick, 3. 6. 2003